

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Türkiye’de Aile Arbuluculuğu Üzerine Çalışmalar: Eleştirel Bir Değerlendirme*

Studies on Family Mediation in Türkiye: A Critical Analysis

Hatice Kübra Kahya*

Öz

Türkiye’de aile arbuluculuğuna ilişkin düzenlemeler, 2012 yılında yürürlüğe giren Hukuk Uyuşmazlıklarında Arbuluculuk Kanunu ile birlikte yasal bir çerçeveye kavuşmuştur. HUAK’ın yürürlüğe girmesinden bu yana, aile hukuku alanına özel ve etkin bir arbuluculuk mevzuatının geliştirilmesi yönünde çalışmalar sürmektedir. Bu makale, aile arbuluculuğuna ilişkin mevcut öğretilerdeki farklı yaklaşımları ele almaktadır. Türk aile hukukuna hakim ilkeler, aile arbuluculuğu müessesesine elverişli uyumsuzluk alanını oldukça sınırlar. Mali uyumsuzluklar haricindeki neredeyse hiçbir aile uyumsuzluğu arbuluculuğa elverişli değildir. Bu sınırlılığı gidermek adına, öğretilerde, arbuluculuğa engel şiddette ilişkin kanun yorumunun fiziksel ve cinsel şiddetle sınırlı dar bir çerçevede yapılması gibi farklı fikirler ortaya atıldığı gibi aile arbuluculuğuna zorunlu dava şartı arbuluculuk modelinin getirilmesinin savunulduğu da görülür. Aile arbuluculuğunda, mahkeme içi-mahkeme dışı arbuluculuk sistemlerinden hangisinin benimseneceği noktasında baskın kanaat, mahkeme temelli arbuluculuk modelinden yanadır. Bazı öğreti yazarları, daha etkili olacağı gerekçesiyle bir terapist veya sosyal bilimci-davranış bilimci alanında uzman bir kişinin yer aldığı eş arbuluculuk sistemini benimser. Bu makale, çoğunluğu Müslüman bireylerden oluşan Türkiye’de, İslam aile arbuluculuğu pratiğine yer açan, din adamlarının süreç dahil olabileceği ve taraflara İslam hukuku prensipleri çerçevesinde öneride bulunabileceği değerlendirici ve eş arbuluculuk modelinin daha etkili olabileceğini savunur. Bu noktada sulh ve tahkim kurumlarını içeren daha etkin bir arbuluculuk sürecinin geliştirilebilmesi için İslam ülkelerinin farklı pratiklerinin de dikkate alınmasını önerir.

Anahtar kelimeler: Aile hukuku, arbuluculuk, sulh, tahkim, İslam hukuku

Abstract

The regulations concerning family mediation in Türkiye were granted a legal framework with the enactment of Law on Mediation in Civil Disputes in 2012. Since the enforcement of this law, many studies have been conducted to develop a specific and effective mediation law on family law disputes. This article examines the various approaches in the existing literature on family mediation. The principles governing Turkish family law significantly restrict the scope of disputes that are suitable for mediation. Aside from the ones including financial issues, almost no family law dispute is considered applicable to mediation. To address this limitation, some scholars have proposed a restrictive interpretation of the legal provisions on domestic violence as an impediment to mediation, limiting the concept to physical and sexual violence. Others argue for the introduction of mandatory mediation as a precondition for litigation in family disputes. The prevailing opinion favors a court-based model over an out-of-court mediation system. Some scholars advocate for co-mediation systems that include a therapist or an expert in social and behavioral sciences, arguing that this approach would be more effective. This article also argues that a more effective model in Türkiye -where most of the population is Muslim- should incorporate Islamic family mediation practices. In this model, religious leaders could participate in the mediation process and provide guidance to the parties based on principles of Islamic law. It also highlights that by considering existing practices in various Islamic countries, a more effective mediation process could be developed that integrates the institutions of *sulh* (reconciliation) and *tahkim* (arbitration).

Keywords: Family law, mediation, reconciliation, arbitration, tahkim, Islamic law

* Bu makale 220K027 numaralı ve İslam Hukukunda Aile Arbulucu-Hakemliği ve Çağdaş Uygulamalar adlı TÜBİTAK 1001 proje desteği ile üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar: Hatice Kübra Kahya (Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye).
E-posta: hatice.kahya@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-1976-7354

Atf: Kahya, Hatice Kübra. "Türkiye’de Aile Arbuluculuğu Üzerine Çalışmalar: Eleştirel Bir Değerlendirme." *darulfunun ilahiyat* 35, 'Aile Arbuluculuğu' Özel Sayısı (2024): 33–54. <https://doi.org/10.26650/di.2024.35.1561079>

Extended Summary

The regulations concerning family mediation in Türkiye were granted a legal framework with the enactment of the Law on Mediation in Civil Disputes (HUAK) in 2012. Since the enforcement of this law, many studies have been conducted to develop a specific and effective mediation law on family law disputes. This article examines the various approaches in the existing literature on family mediation. The principles governing Turkish family law significantly restrict the scope of disputes that are suitable for mediation. Besides the ones including financial issues, almost no family law dispute is considered applicable to mediation. In its current form, the Law on Mediation has not introduced any specific regulations regarding family mediation. It merely states that disputes involving allegations of domestic violence are not suitable for mediation and that, in disputes eligible for family mediation, the examination required for enforceability approval must be conducted in a hearing. To address this limitation, some scholars have proposed a restrictive interpretation of the legal provisions on domestic violence as an impediment to mediation, limiting the concept to physical and sexual violence. Another contentious issue in the scholarly debate on family mediation is the introduction of mandatory mediation as a prerequisite for filing a lawsuit in family disputes. The Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on family mediation emphasises that family mediation should, a rule, remain voluntary. However, the Ministry of Justice in Türkiye is working on transitioning to mandatory mediation in family law disputes. Some scholars argue that mandatory mediation could yield positive results in family law conflicts, particularly in fostering settlements before judicial proceeding starts. Others, however, contend that implementing mandatory mediation would not yield significant benefits. Among these critics, there are those who advocate for a model akin to that in England, where attendance at a mediation information and assessment meeting is mandatory before initiating a lawsuit, while the continuation of mediation itself remains at the discretion of the parties involved. Additionally, the prevailing opinion favours a court-based model over an out-of-court mediation system. Some scholars advocate for co-mediation systems that include a therapist or an expert in social and behavioural sciences, arguing that this approach would be more effective. The modern family mediation model developed in the West does not guide the parties towards reconciliation or propose solutions to prevent the dissolution of their union. Instead, the role of the modern family mediator is to facilitate communication between the parties and manage a process that renders the separation economically feasible, emotionally healthier, and less harmful for children. Family mediation, at least from the perspective of Turkish society, is perceived as a reconciliation effort aimed at preserving the unity of the family, whereas family mediation in its Western form seeks to resolve divorce proceedings through out-of-court methods, since it contributes to reducing the workload of the courts. However, it is unlikely to provide any benefit in preventing or even reducing divorces as a societal issue. The high volume of inquiries directed to the

Diyaret fatwa hotline demonstrates that religious guidance could play a significant role in both preserving family unity and resolving divorce-related disputes in Türkiye. An important factor that is absent in psychological counselling and guidance but stands out in such religious guidance is the divine sanctioning power inherent in Islamic law. In Islamic law, an examination of the classical framework of family mediation-arbitration reveals a robust practice that combines mediation and arbitration processes hybrid. This approach fundamentally protects the family unit and seeks to achieve a binding resolution. Indeed, the hybrid model of mediation and arbitration as an alternative dispute resolution method is also being applied in various fields in the West today. This article argues that a more effective model in Türkiye -where most of the population is Muslim- should incorporate Islamic family mediation practices. In this model, religious leaders could participate in the mediation process and provide guidance to the parties based on the principles of Islamic law. It also highlights that by considering existing practices in various Islamic countries, a more effective mediation process could be developed that integrates the institutions of *sulh* (reconciliation) and *tahkīm* (arbitration).

Giriş

Modern öncesi toplumlarda gayri resmi bir biçimde uygulanan arabuluculuk, 1960'lerden itibaren Amerika'da ve İngiltere'de resmi anlamda önemli bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak karşımıza çıkar.¹ İslam-Osmanlı hukuk geleneğinde modern öncesi görünümüyle zaten var olan arabuluculuk,² Türkiye'de de 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun (HUAK) 22.06.2012 tarihinde yürürlüğe girmesiyle ayrı bir kurum, usul ve meslek olarak uygulanmaya başlamış;³ 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla iş uyuşmazlıklarında, 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla ticari uyuşmazlıklarda, 28 Temmuz 2020 tarihi itibarıyla de tüketici uyuşmazlıklarında bir dava şartı olarak zorunlu hale getirilmiştir. Elverişli olması kaydıyla tüm hukuk uyuşmazlıklarının çözümü için başvurulabilen arabuluculuk sürecine, Adalet Bakanlığı'nın açıkladığı verilere göre 14.03.2023 itibarıyla 4 milyon 26 bin 854 dosya girmiş, müzakeresi tamamlanan 3 milyon 715 bin 780 dosyadan 2 milyon 581 bin 397'sinde, dosya, anlaşma ile çözüme kavuşturulmuştur. Anlaşma sağlanan dosyaların tüm dosyalara oranı yani arabuluculuk sürecinin başarı yüzdesi %69'dur. İhtiyari arabuluculuk yoluyla müzakeresi tamamlanan 1 milyon 291 bin 105 dosyadan 1 milyon 277 bin 494 tanesinde anlaşma sağlanmış ve bu dosyalardaki başarı oranı da %99'u bulmuştur.⁴ 1 Eylül 2023 tarihinden bu yana, dava şartı arabuluculuk dönemine girilen kira uyuşmazlıklarında ise arabuluculuk sürecine giren 76 bin 780 dosyadan, 32 bin 98'inde anlaşmaya varılmıştır. İş uyuşmazlıklarında dosyaların çözüme kavuşma süresi ortalama on gün, ticari uyuşmazlıklarda yirmi gün, tüketici uyuşmazlıklarında ise yine ortalama on gündür.⁵ Bu veriler arabuluculuğun toplumsal uzlaşma kültürüne sağladığı katkının yanında, mahkeme yükünü büyük ölçüde azalttığını, uyuşmazlık çözümünde vakit-nakit tasarrufu sağladığını ve adalete erişimi kolaylaştırdığını göstermektedir.

1. Türkiye'de Aile Arabuluculuğu Literatürü ve Sınırlılıkları

Aile arabuluculuğu "boşanma arabuluculuğu" adı altında genel arabuluculukla eş zamanlı olarak gündeme gelmiş, önce Amerika ve İngiltere sonra Kıta Avrupası

- 1 Jay Folberg, "A Mediation Overview: History and Dimensions of Practice," *Mediation Quarterly*, no. 1 (1983): 3-13.
- 2 Ahmet Temel, "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları," *Darulfunun İlahiyat* 30, 2 (2019): 326-28, Erhan Fırat, "Aile Arabuluculuğu" (Doktora tezi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, 2021).
- 3 Levent Börü, "Aile Arabuluculuğu Konusunda Güncel Gelişmeler," içinde *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu II* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2019), 1043-61.
- 4 <https://www.adalet.gov.tr/arabuluculuk-dosya-sayisi-4-milyonu-asti> (Son erişim: 3 Ekim 2024).
- 5 <https://www.adalet.gov.tr/kira-uyusmazliklarinda-76-bin-780-dosyadan-32-bin-78-i-anlasma-ile-sonuclandi#:~:text=1%20Eylül%20tarihinden%20itibaren%20başlattığımız,dostane%20bir%20şekilde%20uyuşmazlığı%20çözdüler> (Son erişim: 3 Ekim 2024).

olmak üzere tüm dünyada gittikçe yaygınlaşan bir uygulama alanı bulmuştur. Aile arabuluculuğunun başlangıçta boşanma arabuluculuğu (*divorce mediation*) olarak adlandırılması, bu yöntemin ortaya çıkış nedenine de işaret eder. 20. yüzyılın ikinci yarısında boşanma oranlarının hızla artması, mahkemelerin iş yükünü artırmış ve boşanma sürecinin getirdiği hukuki ve sosyal sorunlar daha belirgin hale gelmişti. Bu yüzden, boşanma sürecindeki çiftlerin anlaşmazlıklarını mahkeme dışı yollarla çözmeleri hem adalet sistemi hem de taraflar için en uygun çözüm olarak değerlendirilmeye başlandı. Görüldüğü üzere Batı modelinde geliştirilen modern aile arabuluculuğu, tarafları, birlikteliğin sonlanmaması noktasında bir uzlaşmaya (*reconciliation*) götürmeyi ve bu yönde bir çözüm önerisinde bulunmayı hedeflemez. Modern aile arabulucusunun görevi, taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırarak, ayrılığı ekonomik olarak uygun, duygusal olarak sağlıklı ve çocuklar için de daha az hasarlı hale getiren bir süreç yönetiminde bulunmaktadır.⁶

Halbuki aile arabuluculuğu, en azından Türk toplumu nezdinde, aile bütünlüğünü muhafaza etme yönünde bir sulh çabası olarak algılanmaktadır. Batıdaki haliyle boşanma süreçlerinin mahkeme dışı yollarla çözümünü hedefleyen aile arabuluculuğunun, mahkemelerin iş yükünü azaltma noktasında fayda sağlayacağı açıktır. Ancak bir toplumsal problem olarak boşanmaları önleme ya da en azından azaltma noktasında bir fayda sağlamayacaktır. Öte yandan Türkiye’de, mevcut mevzuatta, aile bütünlüğünün korunmasına özel bir önem atfedilmiş ve boşanma ilkesel olarak zorlaştırılmıştır. Hatta aile içi problemlerin evliliği sonlandıracak raddeye varmadan, mümkünse sulh yoluyla çözüme kavuşturulması hükme bağlanmıştır. 9.1.2003 tarih ve 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun’un 7. maddesi şöyledir:

Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanmadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verilir.⁷

Görüldüğü üzere sulh, kanunda, öncelikli çözüm yolu olarak vazedilmiş, hâkimler, davanın esasına girmeden önce tarafları sulha teşvik etme vazifesi ile yükümlenmişlerdir. Ancak uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle, hâkimin bu amaçla yönlendirdiği davaların yalnızca %10’undan az bir kısmında sulh yoluyla çözüme

6 Adriane G. Berg, “The Attorney as Divorce Mediator,” *Mediation Quarterly*, 2 (1983): 21-28.

7 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4787.pdf> (Son erişim 22.12.2023) Şu da var ki ilgili kanunda sulh yoluyla çözümden kastedilenin evliliğe devamdan ziyade, çekişmeli yargı yoluyla değil anlaşarak boşanma olarak anlaşılması da mümkündür.

ulaşmıştır.⁸ TÜİK'in istatistiki verilerine göre Türkiye'de 2018 yılında kaba evlenme hızı %0,7'nin altına düşerken, kaba boşanma hızı da %0,17'nin üstüne çıkmıştır. 2002-2018 yılları arasında 65 milyondan 82 milyona yükselen nüfusa rağmen, evlenme oranının 17 yıllık bir zaman dilimi içerisinde en düşük seviyeye (553.202); boşanma oranının ise yaklaşık %50 artışla en yüksek seviyeye (142.448) ulaşması, aile birliğini tehdit eden yaygın tehlikenin boyutlarını göstermektedir.⁹ Bu çarpıcı tabloya rağmen aile arabuluculuğunu sadece “boşanma sürecini kolaylaştıran” bir uyuşmazlık çözüm yolu olarak tasarlamak, arabuluculuk uygulamasının sahip olduğu potansiyelin çok küçük bir kısmından istifade etmek anlamına gelir. Peki Türkiye'de aile arabuluculuğunun mevcut mevzuattaki görünümü nedir?

21 Ocak 1998 tarihinde alınan *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Aile Arabuluculuğu Hakkındaki R (98) 1 Sayılı Tavsiye Kararı* ile Konsey, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu üye ülke hükümetlerine, *aile arabuluculuğunu uygulamaya koymayı veya teşvik etmeyi ya da gerekliyse, mevcut aile arabuluculuğunu geliştirmeyi; aile uyuşmazlıklarının uygun bir çözüm yolu olarak, aile arabuluculuğunun önemini ve değerini anlaşılmaması ve kullanılmasında için, (tavsiye kararında) öngörülen ilkelerin yerleşmesi düşüncesiyle gerekli gördükleri bütün tedbirleri almayı ya da güçlendirmeyi* tavsiye etmiştir.¹⁰ Esasen zikri geçen HUAK'ın yürürlüğe girmesinden bu yana, Türkiye'de aile hukuku alanına özel bir arabuluculuk mevzuatının ortaya konması ve etkin bir arabuluculuk sisteminin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar sürmektedir. Ancak gayri resmi uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin Türkiye'de köklü bir tarihi olmasına rağmen, profesyonel arabuluculuk uygulamalarında bu tecrübeye yer vermeyen tasarılar üzerinde çalışıldığı görülür. Halbuki pek çok ülkede, aile arabuluculuğunda yerel sosyolojiye uygun modeller geliştirme yoluna gidilmektedir. Türkiye'de ise başta Amerika ve İngiltere olmak üzere Batı pratiğini aslına olabildiğince uygun olarak Türkiye'ye aktarma eğilimi hakimdir. Bu eğilim akademik üretimlere de yansır. Zira bugüne kadar yapılan çalışmalarda, ilahiyatçı olanlar dışında çok az sayıda araştırmacının Müslüman veya gayrimüslim ülkelerdeki İslam aile arabuluculuğu pratiğini incelediği görülür. Bununla birlikte gerek çeviri çalışmaları ve projeler gerekse akademik yazınlar yoluyla, Batı aile arabuluculuğu teorisi ve pratiğine ilişkin bilgi aktarımı tüm hızıyla devam etmektedir. 2019 yılında Robert E. Emery'nin *Renegotiating Family Relationships: Divorce, Child Custody, and Mediation* adlı kitabı Filiz Bolat tarafından *Aile İlişkilerini Tekrar Gözden*

8 Orhan Filiz, “Türkiye’de Aile Mahkemeleri Uygulaması ve Uygulamanın Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma,” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 25, 25 (2011): 73-96.

9 TÜİK: *Evlilik İstatistikleri*, 2018.

10 Mustafa Özbek, “Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Aile Arabuluculuğu” Konulu Tavsiye Kararı,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7, 2 (2005): 71-102.

Geçirmek: Boşanma, Velayet ve Arabuluculuk adıyla çevrilmiş,¹¹ 2020 yılında Marian Roberts’ın *Mediation in Family Disputes: Principles of Practice* adlı kitabı Abbas Türnüklü editörlüğünde *Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk: Uygulama Esasları* adıyla dilimize kazandırılmıştır.¹² Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi tarafından birlikte finanse edilen ve Avrupa Konseyi tarafından yürütülen “Aile Mahkemelerinin Etkinliğinin Artırılması: Aile Üyelerinin Haklarının Daha İyi Korunması” adlı proje nihayetinde hazırlanan kapsamlı değerlendirme raporunda da İsviçre modeli hakimdir.¹³ Bülent Şen, Muratcan Bayraktar, Erhan Fırat ve Nihal Coşkun’un aile ve boşanma arabuluculuğu hakkındaki eserleri¹⁴ ve Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan *Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk* adlı kitap¹⁵ Batılı teori ve pratiklere yer vermekle yetinen akademik yazınların yalnızca birkaç örneğidir.¹⁶ Günümüzde çeşitli İslam ülkelerinde mevcut bulunan aile arabuluculuğu uygulamaları ise çoğunluğu ilahiyatçılardan oluşan birkaç akademisyen ve lisansüstü öğrencisi dışında pek ilgi görmemiştir.¹⁷

- 11 Robert E. Emery, *Renegotiating Family Relationships: Divorce, Child Custody, and Mediation* (Guilford Press, 2012); *Aile İlişkilerini Tekrar Gözden Geçirmek: Boşanma, Velayet ve Arabuluculuk*, çev. Filiz Bolat (CK Yayınevi, 2019).
- 12 Marian Roberts, *Mediation in Family Disputes: Principles of Practice* (Routledge, 2020); *Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk: Uygulama Esasları*, çev. ed. Abbas Türnüklü (Nobel Akademik Yayıncılık, 2020).
- 13 *Aile Mahkemelerinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Mekanizmalarının Kullanımına İlişkin Öneriler Raporu*, 2022 <https://rm.coe.int/kapsaml-degerlendirme-raporu-web-/1680aa5f5c> (Son erişim: 2.10.2024).
- 14 Bülent Şen, *Boşanma Arabuluculuğu* (Nobel Akademik Yayıncılık, 2015); Muratcan Bayraktar, “Alman ve Türk Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk Düzenlemelerine Genel Bakış,” *İstanbul Barosu Dergisi* 89, 4 (2015): 151-172; Erhan Fırat, “Aile Arabuluculuğu” (Doktora tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2021); Nihal Coşkun, *Aile Arabuluculuğu* (On İki Levha Yayıncılık, 2023).
- 15 Ayça Özdoğan vd., *Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk*, ed. Şükran Şıpka vd. (Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı, 2020).
- 16 Diğer örnekler için bkz. Gül İpek Demir, “Karşılaştırmalı Hukukta Aile Arabuluculuğu” (Yüksek lisans tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2022); Süleyman Duran, “Türk Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2022); Kübra Acer Tunçel, “Aile Hukuku Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2023).
- 17 Ahmet Temel danışmanlığında üretilen tezlerden Malezya örneği için bkz. Zeynep Doğru, “Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020); İngiltere örneği için bkz. Kübra Bilgin, “İngiltere’de Müslüman Tahkim Heyeti ve Aile Hukuku Uygulamaları” (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022); Suudi Arabistan örneği için bkz. Fulya Kuncak, “Suudi Arabistan’da Aile Arabulucu-Hakemliği Uygulamaları” (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022). Ayrıca bkz. Mubin Burak Çelik, “Türk Hukuku’nda İslam Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak Aile Arabuluculuğu” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2024); “Modern Hukuk Sistemlerinde Aile Arabuluculuğu,” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2023): 1009-1057; Ahmet Kaşdıbi, “İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu” (Doktora tezi, Karabük Üniversitesi, 2022).

2. Türkiye’de Aile Arabuluculuğu Mevzuatı ve Sorunları

Mevcut haliyle HUAK, zaten aile arabuluculuğu özelinde herhangi bir düzenlemeye gitmemiş, yalnızca aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığını ve aile arabuluculuğuna elverişli olan uyuşmazlıklarda da icra edilebilirlik şerhi için gerekli olan incelemenin duruşmalı olarak yapılacağını söylemekle yetinmiştir.¹⁸ Bu da aile arabuluculuğunun ancak ihtiyarî arabuluculuk formunda mevcut hukuk sisteminde bir yer edinebileceğini gösterir. Ancak Türk aile hukukuna hakim olan çeşitli ilkeler, aile arabuluculuğu müessesesine elverişli uyuşmazlık alanını oldukça daraltır. HUAK m.1/2’de de ifade edildiği gibi *ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde* arabuluculuk kanunu uygulanabilir.¹⁹ Bu da mali uyuşmazlıklar haricindeki hiçbir aile uyuşmazlığının arabuluculuğa elverişli olmadığı anlamına gelir. Nitekim akademik faaliyetler ve yazınlar da mevcut mevzuatın imkan verdiği bu sınırlı alanda, aile arabuluculuğuna elverişli uyuşmazlıkların tespitine ve etkin arabuluculuk modellerinin incelenmesine yöneliktir.

İsveç Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (SIDA) ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından birlikte finanse edilen, Avrupa Konseyi tarafından yürütülen ve 2017 yılında tamamlanarak nihai verileri ana faydalanıcısı olan T.C. Adalet Bakanlığı’na sunulan *Türkiye’de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi* adlı proje kapsamında, 2016-2017 yılları içerisinde aile arabuluculuğu özelinde üç çalıştay düzenlenmiştir.²⁰ Çalıştay katılımcılarınca, nişanlanma ve boşanma sonrası istihkak ve alacaklarla ilgili uyuşmazlıkların mevcut mevzuata göre de aile arabuluculuğuna elverişli olduğu noktasında görüş birliğine varılmıştır.²¹ Nitekim literatürde de nişanla ilgili nişanın bozulmasından doğan hediyelerin iadesi ve maddi/manevi tazminat istemine ilişkin uyuşmazlıklar, evlilikle ilgili eve maddi katkıda bulunulmaması, sadakat yükümlülüğünün ihlali, eşin tasvip etmediği işte çalışmakta ısrar, çocukların bakımı, eğitimi gibi uyuşmazlıklar, boşanmaya ilişkin boşanma protokolünün hazırlanması, mal paylaşımı veya mal

18 İcra edilebilirlik incelemesinin diğer uyuşmazlık türlerinde dosya üzerinden yapılırken, aile uyuşmazlıklarında duruşmalı yapılması, aile hukukunda devletin müdahalesi ilkesinin bir yansımasıdır. Duygu Dağlıoğlu, “Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk,” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2020): 562-63.

19 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6325.pdf> (Son erişim: 4 Ekim 2024)

20 Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi Nihai Veri Araştırması Raporu, 12.06.2017, <https://rm.coe.int/mediation/168075fa4c> (Son erişim: 27 Eylül 2024)

21 Pervin Yıldız, “Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler,” içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 33-52.

rejimi tasfiyesinden kaynaklı uyuşmazlıklar ile boşanmanın kesinleşmesinden sonraki maddi/manevi tazminat ve nafaka talepleri, ziynet eşyası alacağı gibi mali uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli uyuşmazlıklar olarak sunulur.²² Hatta mal rejimi sözleşmesinin dahi ancak kanunda öngörülen sistemlerle sınırlı bir alanda arabuluculuğa elverişli olduğu, yeni bir sistem yaratmanın bu noktada mümkün olmadığı ifade edilir.²³

Mevcut mevzuata göre boşanmanın asli neticelerinden olan evlilik birliğinin sona ermesi, kişisel durumların değişmesi ve korunması (soyadı), kadın hakkında bekleme süresi, mirasçılık sıfatının kaybedilmesi, evliliğin butlanı, boşanmanın çocuklarla ilgili sonuçlarından velayetin tesisi, kaldırılması veya değiştirilmesi, çocukla kişisel ilişki, çocuğun bakımı, soybağı ve iştirak nafakası gibi tarafların serbestçe tasarruf edemeyeceği uyuşmazlıklar ise arabuluculuğa elverişli değildir. Zira butlan ve boşanma, taraf iradeleriyle değil inşai nitelikteki mahkeme kararıyla ortaya çıkabilecek bir hukuki sonuçtur. Hatta iştirak nafakasına ilişkin uyuşmazlıklar bile her ne kadar malvarlıksal bir nitelikte olsa da çocuğun üstün yararı ve kamu düzenini ilgilendiren bir uyuşmazlık türü olarak görülmesinden dolayı arabuluculuğa elverişli kabul edilmez. Zira bu nafaka, çocuğa ait bir hak olduğundan, eşlerin üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceği konular arasında değildir. Çocuğun yararının ön planda olduğu, çocukla kişisel ilişkinin tesisi ve çocuğun bakımına ilişkin uyuşmazlıkların da arabuluculuğa elverişli olmaması bundan kaynaklanır. Soybağı, velayet ve vesayete ilişkin uyuşmazlıklar da aile hukuku uyuşmazlıkları arasında kamu düzeni düşüncesinin en baskın olduğu uyuşmazlık türleri olarak görüldüğünden arabuluculuğa elverişli değildir. Gerçi literatürde babanın tanıma beyanında olduğu gibi tek taraflı irade beyanına dayalı soybağı tesisinin mümkün olmasına ve soybağının reddi söz konusu olmadığı müddetçe, evlilikteki kocanın çocuğun gerçekten babası olmamasının soybağının mevcudiyetine zarar vermeyeceğine işaretlerle, bu türden uyuşmazlıkların da arabuluculuğa elverişli olabileceğini savunanlar vardır.²⁴

Yukarıda zikri geçen üç çalışmaya ve aile arabuluculuğu literatürüne damga vuran en önemli tartışma konularından birisi, aile içi şiddet uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişliliği meselesidir. Çalıştay katılımcılarının bir grubu, HUAK aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığını

22 Börü, 1043-1061; Huriye Reyhan Demircioğlu, “Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun Uygulanabilirliği,” *Adalet Akademisi Dergisi*, 23 (2015): 45-84; Beyhan Kaplan Güler, *Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk* (Sümer Kitapevi, 2014).

23 Demircioğlu, 45-84.

24 Dağlıoğlu, 551-587.

öngörse de²⁵ fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik farklı şekil ve düzeylerde karşımıza çıkabilen şiddet olgusunun her türünün, tarafların iradesini serbestçe ortaya koymalarını engelleyici nitelikte olmayabileceğini savunur. Onlara göre uzman bir aile arabulucusundan yararlanıldığı veya mekik arabuluculuğu²⁶ gibi çeşitli arabuluculuk modellerine başvurulduğu takdirde, muhtemel mahzurlar bertaraf edilebilecektir. Bu görüşe göre fiziksel de olsa yıllar önce gerçekleşmiş bir şiddetin değil devam eden şiddetin arabuluculuğa engel kabul edilmesi yönünde bir tavır geliştirilmelidir. Katılımcıların diğer grubu ise gerek Anayasa'nın gerekse uluslararası sözleşmelerin emredici hükümleri gereğince, çocuk ve kadınların yararının gözetilmesi bir zorunlulukken, arabuluculuk gibi tarafların iradelerini eşit düzeyde ortaya koymalarını gerektiren bir süreçte, şiddet gören mağdur tarafın çekingenliğinin, hakkını etkin biçimde savunamamasına yol açabileceğine işaret eder. Ağırlık kazanan bu görüşe göre tüm şiddet türlerinde mutlaka güç dengesizliği ortaya çıkacak ve bu da arabuluculuğa elverişsiz bir ortam oluşturacaktır.²⁷ Şiddetin herhangi bir türünün ortaya çıkması halinde arabuluculuk sürecinin derhal sonlandırılması gerektiği yönündeki görüş Altıntaş tarafından da savunulmaktadır.²⁸ Nitekim HUAK'a ilişkin Adalet Komisyonu gerekçesinde de kanun koyucunun aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkları arabuluculuğa elverişli uyuşmazlıklar arasından çıkarma nedeni şöyle ifade edilmiştir:

... arabuluculuk sırasında yapılan müzakereler, tarafların herhangi bir korku veya baskı altında kalmaması ve tarafların eşitliği prensibine dayanır. Arabuluculuk, tarafların kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortamda gerçekleştirilmelidir. Yapılan araştırmalara aile içi şiddet olaylarının varlığı, taraflardan birinin diğerini tehdit etmesi veya benzeri nedenlerin varlığı halinde, tarafların kendilerini güvende hissedemeyeceklerini ve eşitlik prensibinin hayata geçemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle aile içi şiddet iddiası içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.²⁹

Ancak konuya ilişkin öğretilerde farklı görüşlere rastlanılmaktadır. Fırat, aile içi şiddetin dar yorumlanarak, bu türden fiillerin bir kısmının CMK'da mevcut uzlaştırma kapsamındaki suçlar dikkate alınmak suretiyle aile arabuluculuğuna

25 Bu kanun, yabancılık unsuru taşıyanlar da dahil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde uygulanır. Şu kadar ki, aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir.

26 Bu arabuluculuk modelinde taraflar fiziksel olarak aynı ortamda bulunmaz. Arabulucu herkes için kabul edilebilir bir çözüm bulununcaya kadar taraflarla farklı oturumlarda bir araya gelir.

27 Yıldız, 32-52.

28 Mehtap Şahin Altıntaş, "Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Arabuluculuğa Elverişliliği," *Medeni Hukuk Dergisi* 1, 2 (2024): 155-58.

29 Şamil Demir, "Arabuluculuk ile Aile İçi Şiddet ve Uzlaşmaya Tabi Suçların İlişkisi," *Ankara Barosu Dergisi*, 2 (2014): 211-228.

elverişli hale getirilmesini savunur.³⁰ Bazı doktrin yazarları tarafından ise alkol ve uyuşturucu bağımlılığı veya ağır psikolojik rahatsızlık içermeyen seyrek şiddet vakalarında, tarafların güvenliğini ve eşitliğini temin eden bir müzakere ortamı sağlandığı takdirde arabuluculuğun yararlı olabileceği ifade edilir.³¹ Mevzuatın ispatlanmış şiddetin ötesinde şiddet iddiasını içeren tüm uyuşmazlıkları kapsayıcı mahiyeti, aile arabuluculuğunu oldukça sınırlayıcı yorumlara sebep olmuştur. Börü, bu noktada, sözlü şiddet, hakaret veya ekonomik şiddetin varlığı halinde arabuluculuk imkanını kapatmamanın daha doğru olduğunu, hakaret kaynaklı diğer davalarda arabulucuya gitme imkanı varken, aile arabuluculuğunda da bu kapının açık tutulması gerektiğini düşünür. Bunun dışında, aile arabuluculuğunun, davaya yönlendirilmesi halinde şiddetin tırmanma ihtimaline karşı önleyici bir tedbire, şiddeti uygulayan bireyin hatasını anlamasına ve pişmanlık duymasına yardımcı, aile bireyleri arasındaki ilişkileri onarıcı bir süreç de dönüştürülebileceği kanaatinde dir.³² Şiddetin ekonomik ve psikolojik olduğu bazı uyuşmazlık hallerinde arabulucuya gidilebileceği, arabuluculuğa engel şiddete ilişkin kanun yorumunun fiziksel ve cinsel şiddetle sınırlı dar bir çerçevede yapılması gerektiği Dağlıoğlu tarafından da savunulur.³³ Bu noktada Demir de çiftlerin büyük çoğunluğunun özellikle psikolojik şiddet yaşamadan boşanma aşamasına gelmediğini, şiddetin geniş yorumlanması halinde boşanma davalarının büyük bir kısmında fer’î neticelerin arabuluculuğa elverişsiz hale geleceğini, özünde arabuluculuğa elverişli olan fer’î nitelikteki uyuşmazlıkların, aile içi şiddet iddiası içerse dahi ihtiyari arabuluculuğa elverişli kılınması gerektiğini savunur. Böylece aile içi şiddet bakımından amacını aşan bu sınırlayıcı yorumun da önüne geçilmiş olur.³⁴ Demircioğlu da İstanbul Sözleşmesi’nde bile sadece zorunlu arabuluculuk için söz konusu olan bu elverişsizlik durumunu sınırlamak adına, ilgili hükmün “konusu bizatihi şiddet olan uyuşmazlıklar arabuluculuğa elverişli değildir” şeklinde anlaşılması gerektiği savunur.³⁵ Anlaşılan o ki her somut olay, kendine has özellikleri ve uygulanan şiddetin tipi dikkate alınmak suretiyle ayrı ayrı irdelenip arabuluculuk yoluna

30 Fırat, Fırat, “Aile Arabuluculuğu,” 235-36.

31 Gonca Gülfem Bozdağ, “Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20, 1 (2016): 101-136; Börü, 1043-61.

32 Levent Börü, “Kadına Karşı Şiddette Arabuluculuk Kurumuna Karşı Bazı Değerlendirmeler,” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı (2017): 173-198. Aile arabuluculuğu ve şiddet hakkında bir diğer çalışma için bkz. Ayşe Dilek Ergüler, “Aile Arabuluculuğu ve Aile İçi Şiddet,” içinde *Arabuluculuk Zirvesi II*, ed. Yasemin Güllüoğlu Altun (On İki Levha Yayınları, 2020), 355-364.

33 Dağlıoğlu, 572-77.

34 Demir, 211-228.

35 Demircioğlu, 71-73.

başvurunun mümkün olup olmadığının kararlaştırılması daha doğru olacaktır.³⁶

Aile arabuluculuğuna ilişkin öğretilerdeki tartışmalı bir diğer husus, aile arabuluculuğuna zorunlu dava şartı arabuluculuk modelinin getirilmesidir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin aile arabuluculuğuna ilişkin tavsiye kararında, aile arabuluculuğunun kural olarak ihtiyari olması gerektiği ifade edilir.³⁷ Ancak Adalet Bakanlığı'nın aile arabuluculuğunda dava şartı arabuluculuğa geçiş üzerine çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir. Kimi öğretici yazarları, aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda, özellikle de yargısal sürece geçmeden uzlaşının temini noktasında, dava şartı arabuluculuk uygulamasının olumlu sonuçlar doğurabileceğini savunur.³⁸ Fırat ise aile arabuluculuğunun uygulanabilirliği ve aile arabuluculuğunda dava şartı arabuluculuğun imkanını incelediği doktora tezinde, aile hukukunda dava şartı arabuluculuk, diğer adıyla zorunlu arabuluculuk uygulamasına geçilmesinin bir fayda doğurmayacağını iddia eder. Fırat, bunun yerine İngiltere'de olduğu gibi dava açılmadan önce arabuluculuk bilgilendirme ve değerlendirme toplantısına zorunlu katılım sağlanarak, aile arabuluculuğuna devamin tarafların iradi taleplerine bırakılmasını savunur.³⁹ Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi tarafından birlikte finanse edilen ve Avrupa Konseyi tarafından yürütülen "Aile Mahkemelerinin Etkinliğinin Artırılması: Aile Üyelerinin Haklarının Daha İyi Korunması" adlı proje kapsamında hazırlanan kapsamlı değerlendirme raporunda dikkat çeken öneri, HUAK kapsamına girmeyen aile hukuku uyuşmazlıklarında, hakimin yargılamanın her aşamasında ancak özellikle de ön incelemede veya davanın açılması sonrası dava dilekçesi henüz davalıya tebliğ edilmeden önce tarafları arabuluculuk bilgilendirme toplantısına teşvik etmesi yönünde düzenlemeye gidilmesidir. Öneride, Aile Mahkemeleri Kanunu'nun 7. maddesinde şöyle bir değişikliğe gidilerek "Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek bunların sulh veya arabuluculuk yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanamadığı veya arabuluculuk faaliyeti sonucunda anlaşılmadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verilir." arabuluculuğa tekrar vurgu yapılması da tavsiye edilir.⁴⁰

36 Börü, "Kadına Karşı Şiddet," 195-98.

37 Dağlıoğlu, 577-79.

38 Mesela bkz. Özümücü; Akkaya; Dağlıoğlu, 2020) Seda Özümücü, *Uzak Doğu'da Arabuluculuk Anlayışı ile Türk Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Kurumuna Genel Bir Bakış* (On İki Levha Yayıncılık, t.y.).

39 Fırat, "Aile Arabuluculuğu," 235-36.

40 *Aile Mahkemelerinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Mekanizmalarının Kullanımına İlişkin Öneriler*, 2022.

Öğretide tartışılan bir diğer husus, aile arabuluculuğunda, mahkeme içi-mahkeme dışı arabuluculuk sistemlerinden hangisinin benimseneceğidir. Adalet Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan tasarı çalışmalarına da etki eden öğretilerdeki baskın kanaat, aile arabuluculuğunu mahkeme temelli bir uygulama olarak kurgulama yönündedir.⁴¹ Aile arabuluculuğunun mahkeme temelli olmasını ve anlaşma belgelerinin aile mahkemesi hakiminin denetiminden geçirilmesini savunma noktasında, Fırat da bu ana damara yakın durur. Ancak o, evlilik birliğinin dağılmasını önleyici bir yöntem olarak aile arabuluculuğunun, amacını gerçekleştirme yolunda daha etkin bir faaliyet haline getirilebilmesi için sadece bir hukukçu veya psiko-sosyal bilimlerde uzman bir kişinin beklenen faydayı doğurmayacağı görüşündedir. Ona göre biri hukukçu diğeri genellikle bir terapist veya sosyal bilimler-davranış bilimleri alanında uzman bir kişi olan eş arabuluculuk sistemine geçilmelidir.⁴² Bu öneri daha sonra Çoşkun tarafından da tekrarlanacaktır. Zira HUAK m. 15/6 çerçevesinde, tarafların ihtiyaç duyması ve rıza göstermesi halinde terapistlerin uzman sıfatı ile müzakerelerde yer alması mümkün olsa da mevcut mevzuatta hem arabulucuların hem de eş arabulucuların hukukçu olma zorunluluğu bulunur.⁴³ Bu noktada mevzuatta değişiklik teklif eden Fırat ve Çoşkun’un söyledikleri önem arz eder. Zira çiftlerin talepleri halinde ilahiyat alanında uzmanlaşmış arabulucuların, eş arabuluculuk sistemi üzerinden sürece dahil edilmesi bu yolla mümkün olabilecektir. Mevcut mevzuata göre arabulucunun hukukçu olma zorunluluğu vardır. Halbuki aile arabuluculuğu noktasında kurucu sayılabilecek İngiltere bile kendi bünyesinde yaşayan Müslüman azınlık nüfusun kendilerine uygun hakemlik merkezleri (*arbitrational tribunals*) kurarak kendi çözümlerini kendi sosyal pratiklerine ve bunların dayandığı İslam hukuku normlarına uygun olarak üretmelerini teşvik etmektedir.⁴⁴ Mahkemelerdeki dava yükünü hafifletme maksadıyla ortaya çıkan alternatif bir uyuşmazlık çözüm yolunu, mahkemeye ve yalnızca hukukçulara bağımlı hale getirmek, bu amacı etkili bir biçimde gerçekleştirmenin önünde engel olacaktır.

41 Erdem Şimşek, “Aile Hukuku’na İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümü İçin Düzenlenmesi Gereken, Ayrı Bir Arabuluculuk Kanunu ile İlgili Değerlendirme,” içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 57-78.

42 Erhan Fırat, “Aile Arabuluculuğu,” *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 49 (2022): 371-388.

43 Çoşkun, 279-280. Aile arabuluculuğu noktasında aile danışma merkezlerinden yararlanılmasını, aile danışmanı veya terapistlerin de arabulucu olabilmesini savunan başka isimler de vardır. Mesela bkz. Tolga Akkaya, “Boşanma Davasında Alınabilecek Geçici Hukuki Korumalar veya Hakimin Müdahalesi Yoluyla Çocuğun Korunması Kapsamında Zorunlu Arabuluculuk ve Boşanma Süreci (Aile) Danışmanlığı,” *Ankara Barosu Dergisi*, 4 (2014): 24-61.

44 Rafidah Mohamad Cusairi, *The Application of Islamic Shari’ah to the Muslim Minority Living in the UK: A Comparative Study on Family Mediation Between English Law and Faith-Based Med-Arb at Shari’ah Councils* (Glasgow Caledonian University, 2013).

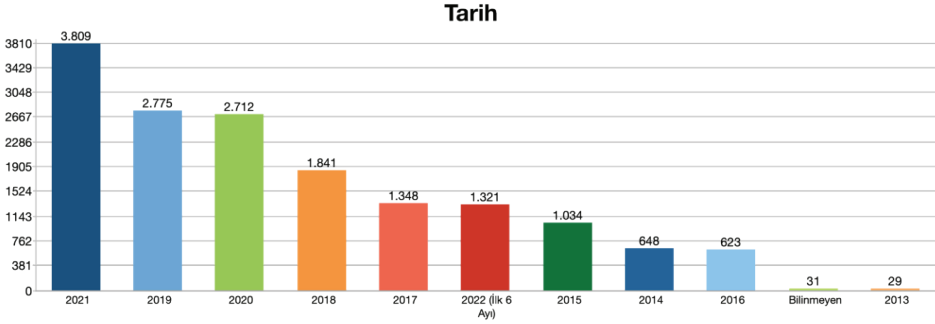
Hemen hemen tüm öğretici yazarları ve hukuk uygulayıcılarının hemfikir olduğu husus, aile arabuluculuğuna elverişli alanların ve bu alanlara ilişkin usul ve esasların belirlendiği bir mevzuat değişikliğine gidilmesinin gerekliliğidir. Bu noktada Kavasoglu'nun aralarında yer aldığı bir grup, *Aile Arabuluculuk Kanunu* adlı ayrı bir kanunla düzenleme yapılmasını gerekli görürken, Fırat'ın da katıldığı diğer grup aile arabuluculuğunun HUAK içinde ayrı bir bölüm olarak düzenlenmesini yeterli bulur.⁴⁵ Ancak esas önemli olan mevzuatın, sosyal vakıya uygun, toplumun beklentilerini karşılayan ve boşanma sürecini kolaylaştırmaktan ziyade boşanma talebini ortadan kaldıracı bir aile arabuluculuğu uygulamasına imkan verecek biçimde tasarlanmasıdır. Bunu gerçekleştirmenin bir adımı da öncelikle, Türkiye'de var olan aile yapısının, bu yapıyı etkileyen toplumsal dinamiklerin ve aile içinde karşılaşılan uyuşmazlıkların çözümünde başvurulan geleneksel gayri resmi uygulamaların tespit edilmesidir. Bu noktada, karşımıza, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan toplumumuzun, uyuşmazlıklarda çözüme ulaşma noktasında, dinî değerlere biçtiği büyük rol çıkmaktadır. Zira 1400 yıllık bir ilmî geleneğe dayanan İslam hukuku entelektüel birikimi, Türkiye toplumunu doğrudan etkilemeye hatta kimi yönleriyle bireylerin hayatını yönetmeye devam etmektedir. Bu anlamda gayri resmi bir biçimde geleneksel olarak devam eden bu pratiklerin, formel ve profesyonel arabuluculuk uygulamaları aşamasında dikkate alınmamasının makul bir izahı yoktur. Dolayısıyla mezkur değerlere dayalı İslam aile arabulucu-hakemliğinin resmi uygulamasını devam ettiren ülkelerdeki tecrübeleri mevcut literatüre aktarmak bir ihtiyaçtır. Zira Türkiye'de yapılan evliliklerin %98,2'sine dini nikâh da eşlik etmektedir. Bu sözleşmelerin yapılması, çiftlerin aile birliğini kurarken, kanuni yükümlülüklerinin yanı sıra evlilikleri boyunca ve muhtemel ayrılık sonrasında, İslam'ın öngördüğü normlara uygun davranma eğilimi gösterdiklerine ve göstereceklerine işaret eder. Yapılan araştırmalarda, hayatını dinin emirlerine göre şekillendirdiğini söyleyenlerin %93,2 gibi büyük bir orana sahip olması,⁴⁶ dini rehberliğin toplumsal olarak güçlü bir zemini olduğunu, toplumun her katmanından insanların dini kurallara riayet noktasında az ya da çok hassasiyet taşıdığını gösterir. Bu da İslam aile arabuluculuğunun toplumda karşılığı olan bir kurum olduğunu ve bu kuruma ilişkin farklı coğrafyalardaki tecrübenin ülkemizdeki mevcut öğreتيye dahil edilmesinin gerekliliğini ortaya koyar.

45 Abdurrahman Kavasoglu; Tansu Gündoğdu, "Aile Arabuluculuğunun Tarihi Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi". *SDÜHFD* 11, 2021/2, 771-789; Fırat, "Aile Arabuluculuğu," 237-241.

46 Temel, "Türkiye'de Aile Arabuluculuğu," 330.

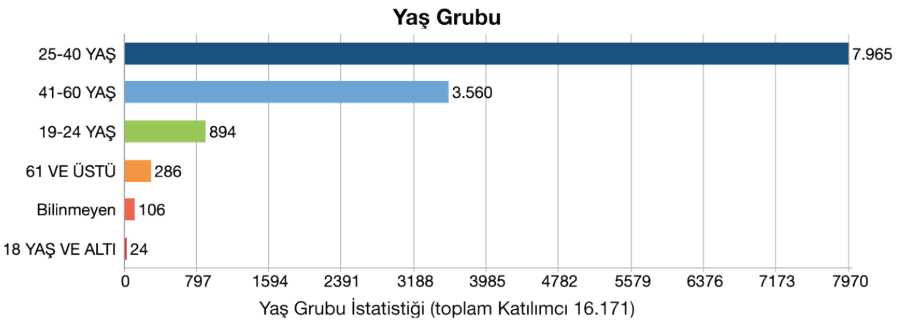
Değerlendirme⁴⁷

02.01.2013-13.06.2022 tarihleri arasında Türkiye’nin hemen hemen her ilinden Diyanet İşleri Başkanlığı Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’na toplam 125665 adet sesli soru gelmiştir. Bu sorular içerisinde, proje çalışma konusu olan boşanma ve boşanma sonrası sorunlar başlığı altında toplam 16.171 soru bulunmaktadır. Bu soruların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, yıldan yıla artış gösterme noktasında bir ivme kazandığı anlaşılır. Bu da Türk toplumunun, aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarında bilgi edinme ve rehberlik/arabuluculuk talebinde bulunma noktasında, Diyanet’e, zaman içerisinde etkinliği artan önemli bir rol biçtiğini ortaya koyar.

Grafik 1. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’na Gelen Aile Hukuku Sorularının Yıllara Göre Dağılımı

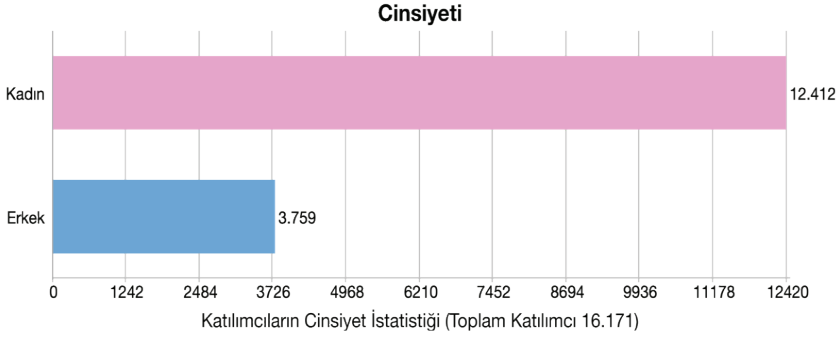
Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’na gelen bu sorular, soru soranın cinsiyetine ve yaşına göre ayrıştırıldığında, soruların büyük bir kısmının, 25-40 yaşlar arasındaki kadın ve erkek genç yetişkin bireyler tarafından yöneltildiği anlaşılır.

Grafik 2. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’na Aile Hukukuna İlişkin Soru Soranların Yaş Dağılımı

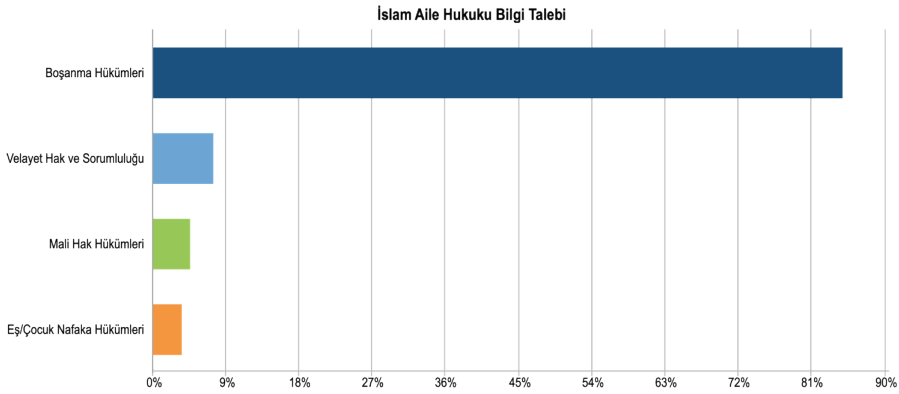
47 Bu başlık altındaki grafik ve şemaların oluşturulmasına katkı sağlayan Fulya Kuncak’a ve verilerin analizinde görev alan 220K027 numaralı ve *İslam Hukukunda Aile Arabulucu-Hakemliği ve Çağdaş Uygulamalar* adlı TÜBİTAK 1001 projesi bursiyerleri Elif Kübra Türkmen, Kübra Bilgin, Ümmü Eymen Balbaba, Yasemin Yıkar, Ömer Faruk Aktaş ve Muhammed Furkan Ak’a teşekkür ederim.

Aşağıdaki tabloda gözlemlenebildiği üzere soru soranların ezici bir çoğunluğu kadınlardır.

Grafik 3. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu'na Aile Hukukuna İlişkin Soru Soranların Cinsiyete Göre Dağılımı

Sorular, bireylerin İslam aile hukukuna ilişkin hususlarda, yoğun bir şekilde bilgi veya arabuluculuk ve rehberlik talebinde bulunduğunu gösterir. Aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere bireyler, boşanma, velayet hak ve sorumlulukları, mali haklar ve eş/çocuk nafaka hükümlerine ilişkin sorularına İslam aile hukukunun ne cevap verdiğini öğrenmek istemiştir.

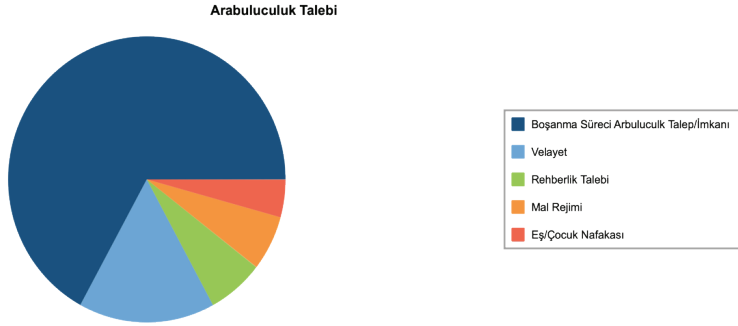
Grafik 4. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu'na Yöneltilen Aile Hukuku Sorularının Konulara Göre Dağılımı

İslam aile hukukuna ilişkin hususlarda Diyanet'ten bilgi talebinde bulunanların, cinsiyetlere göre dağılımını gösteren aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, talepler ezici bir çoğunlukla yine kadınlardan gelmiştir. Bilgi talebinin en çok yoğunlaştığı konular ise mali haklar ile boşanma hakkındadır.

Tablo 1.*Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’na Sorular ve Soranın Cinsiyeti İlişkisi*

	Cinsiyeti = Erkek	Cinsiyeti = Kadın
Boşanma Hükümleri	23,6%	76,4%
Eş/Çocuk Nafaka Hükümleri	18,4%	81,6%
Mali Hak Hükümleri	28,8%	71,2%
Velayet Hak ve Sorumluluğu	19,6%	80,4%

Bu sorular içerisinde, arabuluculuk talebi olarak sınıflandırılması mümkün olan soruların genel konularına göre dağılımı aşağıdaki grafikte görüldüğü gibidir. Yukarıdaki tablo ile benzer şekilde en çok boşanma sürecinde olmak üzere, velayet, mal rejimi ve eş/çocuk nafakası hususlarında arabuluculuk ve rehberlik talebi gerçekleştirilmiştir.

Grafik 5. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’ndan Arabuluculuk Talebinde Bulunulan Konuların Dağılımı

Arabuluculuk ve rehberlik talebinde bulunanların cinsiyetlere göre dağılımına bakıldığında, taleplerin yine yoğun bir şekilde kadınlardan geldiği anlaşılır. Soru yöneltme yönüyle cinsiyetler arası motivasyon farkının, en çok velayet ve eş/çocuk nafakası konularında olduğu; boşanmaya ve özellikle de mal rejimine ilişkin arabuluculuk talebi noktasında bu farkın bir miktar azaldığı gözlemlenir.

Tablo 2.*Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu’ndan Arabuluculuk Talebinde Bulunulan Anlaşmazlıklar ve Talep Sahibinin Cinsiyeti*

	Cinsiyeti = Erkek	Cinsiyeti = Kadın
Boşanma Süreci Arabuluculuk Talep/İmkânı	23,8%	76,2%
Eş/Çocuk Nafakası	18,4%	81,6%
Mal Rejimi	28,4%	71,6%
Velayet	18,3%	81,7%
Rehberlik Talebi	19,5%	80,5%

Bu verilerin tamamı gerek aile bütünlüğünün muhafazası gerekse boşanma uyuşmazlıklarının çözümü noktasında, dini rehberliğin açık bir biçimde etkili olabileceğini gösterir. Psikolojik danışmanlık ve rehberlikte olmayan, ancak bu

tür bir dini rehberlikte öne çıkacak olan önemli bir faktör de İslam hukukunun sahip olduğu uhrevî yaptırım gücüdür. Zira İslam hukukunun uhrevî yaptırım gücü, tarafların tavır ve davranışlarını şekillendirmede etkili olabilir. Özellikle aile içi şiddetin önlenmesi açısından, yargıya taşınmayan şiddet hallerinde, dünyevî bir yaptırımla karşılaşmasa da uhrevî bir ceza terettüp edeceğinin şiddet uygulayan bireye, dini rehberlik esnasında bildirilmesi, aile içi şiddetin önüne geçmede etkili olabilir. Yine fıkhnın velayet ile bakım hakkını ayıran tavrı dikkate alınarak, çocuğun velayeti ve bakımı noktasında mevcut mevzuattakine alternatif modeller geliştirilebilir. Dini rehberlik ve iletişim konusunda eğitimli uzmanlar, tarafların bilmediği ancak bildiği takdirde dikkate alacağı bu ve benzeri pek çok konuyu gündeme getirerek, aile içi uyuşmazlıkların çözülmesine katkı sağlayabilir. Ancak bunun için Türkiye'nin benimsediği arabuluculuk modelinde değişikliğe gitmesi gereklidir. 6325 sayılı HUAK'ın 2. maddesi ve ilgili yönetmeliğin 4. ve 19. maddelerine bakıldığında, ülkemizde kabul edilen arabuluculuk modelinin kolaylaştırıcı arabuluculuk (*facilitative mediation*) olduğu anlaşılır. Halbuki Özmumcu'nun da önerdiği gibi bu model bir kenara bırakılarak arabulucunun gerektiğinde değerlendirme yapıp çözüm önerisinde bulunmasına imkan veren ve bugün Batı'da da uygulanmakta olan değerlendirmeye (*evaluative mediation*) arabuluculuk modeline geçilebilir.⁴⁸ Burada Fırat ve Çoşkun'un eş arabuluculuk önerisi de hatırlanabilir. Zira bu öneri dikkate alındığı takdirde ilahiyat uzmanları da arabuluculuk sürecine dahil edilebilecektir.

İslam hukukunda aile arabulucu-hakemliğinin klasik görünümü incelendiğinde, arabuluculuk ve hakemlik süreçlerini karma bir biçimde işletmeyi öngören, ilke olarak ailenin korunmasını amaçlayan ve bağlayıcı bir çözüme ulaşmayı içeren güçlü bir uygulamaya işaret ettiği anlaşılır. Nitekim arabuluculuk ve tahkim karması bir alternatif uyuşmazlık çözüm modeli bugün Batıda da çeşitli alanlarda uygulanmaktadır.⁴⁹ 1980'lerden itibaren med-arb (mediation/arbitration) olarak adlandırılan modelin, yalnızca arabuluculuğa dayanan modele kıyasla bazı avantajlar sunduğu çeşitli araştırmalarda belirtilmiştir. Med-arb modelinde, arabulucu, tarafların müzakereleri başarıyla sonuçlandırması durumunda yalnızca arabulucu rolünü üstlenirken, uzlaşmaya varılamayan konularda hakem rolüne geçerek bağlayıcı bir karar vermektedir. Bu modelin, salt arabuluculuktan en

48 Seda Özmumcu, *Uzak Doğu'da Arabuluculuk Anlayışı ile Türk Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Kurumuna Genel Bir Bakış* (On İki Levha Yayıncılık, t.y.).

49 Barry C. Bartel, "Med-Arb as a Distinct Method of Dispute Resolution: History, Analysis, and Potential," *Willamette Law Review* 27, 3(1991): 661-92. İslam aile hukukunun tahkim müessesesi hakkında bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, "İslâm Aile Hukukunda Boşanmaları Önleyici Bir Tedbir Olarak Tahkim Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması," *Turkish Studies* 12, 10 (2017): 329-360.

önemli farkı ise, tarafların hakem olacak üçüncü şahsa karşı olumsuz bir izlenim yaratmamak adına daha uzlaşmacı ve yapıcı bir tutum sergileyerek müzakerelere katkıda bulunmalarındır. Bu durum, arabuluculuk sürecini olumlu yönde etkileyerek çoğu zaman tüm anlaşmazlıkların veya büyük bir kısmının tahkim aşamasına geçilmeden çözülmesini sağlamaktadır.⁵⁰ Buna ek olarak, arabulucunun tahkim yöntemiyle sahip olduğu yetkinin, çözümsüz hale gelmiş anlaşmazlıkları sonuca ulaştırmada ve taraflardan biri için olumsuz olabilecek bir anlaşmayı adil bir şekilde düzenlemede etkili olacağı belirtilmektedir. Türkçe literatürde yapılan üç çalışma, modelin çeşitli kombinasyonlarına, avantaj ve dezavantajlarına, iş ve ticaret hukuku alanındaki kullanımına odaklanmış; ancak aile arabuluculuğundaki kullanımına değinmemiştir.⁵¹ Özbek, iş hukuku, kat mülkiyeti hukuku ve kira sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklarda zorunlu arabulucu-tahkim uygulamasına gidilmesini tavsiye ederken, aile hukukunda zorunlu aile arabuluculuğuna gidilmesini tavsiye etmekle yetinerek arabulucu-tahkim modelinin aile uyuşmazlıklarında kullanımı ihtimaline değinmemiştir.⁵² İslam aile hukukundaki sulh temelli arabulucu-hakemlik modeli, bazı yönlerden benzerlik gösterse de iki model arasında dikkat edilmesi gereken farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, Batı tarzı med-arb yönteminde arabuluculuğun amacı, tarafları bir araya getirmek ya da evliliği sürdürmek değildir. Buna karşılık, sulh temelli arabulucu-hakemlik modelinde öncelikli ve temel hedef, mümkünse ailenin korunmasını sağlamaktır. İkinci olarak, batı tarzı med-arb modelinde tarafların aile üyelerinin sürece dahil edilmesi söz konusu edilmezken, sulh temelli arabulucu-hakemlik modelinde tarafların ailelerinden birer kişinin doğrudan arabulucu-hakem olarak görev alabilmesi mümkündür.⁵³ Yapılması gereken başta Pakistan, Malezya, Ürdün, Fas, Mısır ve Suudi Arabistan gibi İslam aile arabuluculuğu icra eden İslam ülkeleri olmak üzere ABD ve İngiltere gibi Müslüman azınlık gruplarına İslam aile arabuluculuğu pratiğini yapma imkanı tanıyan gayrimüslim ülkeler incelenerek, mevzuat değişikliği sürecindeki Türkiye’ye, bugüne kadar ihmal edilen İslami aile arabuluculuğu pratiğine ilişkin bilgiyi kazandırmaktır. Bu bilginin Adalet Bakanlığı

50 William Donohue vd., “Models of Divorce Mediation,” *Family and Conciliation Courts Review* 27 (1989): 37-46.

51 Ali Yeşilirmak, “Uyuşmazlıkların Arabuluculuk ve Tahkim Yollarının Birlikte Kullanılarak Çözümü (Med-Arb),” içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 181-188; Mustafa Serdar Özbek, “Arabuluculuk ile Tahkim Yöntemlerinin Kesişme Bölgesi: Arabuluculuk-Tahkim.” *Yargıtay Dergisi* 43, 1 (2017): 15-106; Zeynep Derya Tarman, “Tarafsız Bir Üçüncü Kişi Aynı Uyuşmazlıkta Hem Hakem Hem De Arabulucu Olabilir Mi?” *Legal Hukuk Dergisi* 86, 8 (2010): 463-471.

52 Özbek, 15-106.

53 Bu model hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları,” *Darulfunun İlahiyat* 30, 2 (2019): 311-336.

(ile Arabuluculuk Daire Başkanlığı), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı (ile Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı) ve ilgili Sivil Toplum Kuruluşlarına yeni ve Türk toplumu için daha işlevsel bir arabuluculuk uygulaması geliştirmek adına somut örnekler sunacağı ve yol gösterici olacağı muhakkaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu makale, Doç. Dr. Ahmet Temel'in yürütücülüğünü yaptığı 220K027 numaralı ve Arabulucu-Hakemliği ve Çağdaş Uygulamalar adlı TÜBİTAK 1001 projesi kapsamında ve proje verilerinden hareketle üretilmiştir. Projenin yürütücüsü kıymetli hocama, proje araştırmacıları Abdurrahman Savaş ve Necmettin Kızılkaya'ya ve tüm bursiyerlere teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: This article was produced within the scope of the TÜBİTAK 1001 project numbered 220K027 and named Mediator-Arbitrator and Contemporary Applications, conducted by Assoc. Prof. Dr. Ahmet Temel, and based on project data. I would like to thank my valuable professor, who is the project director, project researchers Abdurrahman Savaş and Necmettin Kızılkaya, and all scholarship recipients.

Kaynakça/References

- Aile Mahkemelerinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü Mekanizmalarının Kullanımına İlişkin Öneriler Raporu*, 2022 <https://rm.coe.int/kapsaml-degerlendirme-raporu-web-/1680aa5f5c> (Son erişim: 2.10.2024).
- Akkaya, Tolga. "Boşanma Davasında Alınabilecek Geçici Hukuki Korumalar veya Hakimin Müdahalesi Yoluyla Çocuğun Korunması Kapsamında Zorunlu Arabuluculuk ve Boşanma Süreci (Aile Danışmanlığı)." *Ankara Barosu Dergisi*. 4 (2014): 24-61.
- Altıntaş, Mehtap Şahin. "Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Arabuluculuğa Elverişliliği." *Medeni Hukuk Dergisi* 1. 2 (2024): 137-78.
- Bartel, Barry C. "Med-Arb as a Distinct Method of Dispute Resolution: History, Analysis, and Potential." *Willamette Law Review* 27. 3(1991): 661-92.
- Bayraktar, Muratcan. "Alman ve Türk Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk Düzenlemelerine Genel Bakış." *İstanbul Barosu Dergisi* 89. 4 (2015): 151-172.
- Berg, Adriane G. "The Attorney as Divorce Mediator." *Mediation Quarterly*. 2 (1983): 21-28.
- Bilgin, Kübra. "İngiltere'de Müslüman Tahkim Heyeti ve Aile Hukuku Uygulamaları" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022).
- Bozdağ, Gonca Gülfem. "Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20. 1 (2016): 101-136.
- Börü, Levent. "Aile Arabuluculuğu Konusunda Güncel Gelişmeler." içinde *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu II* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2019).

- Börü, Levent. “Kadına Karşı Şiddette Arabuluculuk Kurumuna Karşı Bazı Değerlendirmeler.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. Özel Sayı (2017): 173-198.
- Coşkun, Nihal. *Aile Arabuluculuğu* (On İki Levha Yayıncılık, 2023).
- Cusairi, Rafidah Mohamad. *The Application of Islamic Shari’ah to the Muslim Minority Living in the UK: A Comparative Study on Family Mediation Between English Law and Faith-Based Med-Arb at Shari’ah Councils* (Glasgow Caledonian University, 2013).
- Çelik, Mubin Burak. “Türk Hukuku’nda İslam Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak Aile Arabuluculuğu” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2024).
- Çelik, Mubin Burak. “Modern Hukuk Sistemlerinde Aile Arabuluculuğu.” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (2023): 1009-1057.
- Dağlıoğlu, Duygu. “Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk.” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (2020): 551-587.
- Demir, Gül İpek. “Karşılaştırmalı Hukukta Aile Arabuluculuğu” (Yüksek lisans tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2022).
- Demir, Şamil. “Arabuluculuk ile Aile İçi Şiddet ve Uzlaşmaya Tabi Suçların İlişkisi.” *Ankara Barosu Dergisi*. (2014/2): 211-228.
- Demircioğlu, Huriye Reyhan. “Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun Uygulanabilirliği.” *Adalet Akademisi Dergisi*. 23 (2015): 45-84;
- Doğru, Zeynep. “Malezya Örneğinde İslam Aile Hukukunda Arabuluculuk Uygulamaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020).
- Donohue, William vd., “Models of Divorce Mediation.” *Family and Conciliation Courts Review*. 27 (1989): 37-46.
- Duran, Süleyman. “Türk Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2022).
- Emery, Robert E. *Renegotiating Family Relationships: Divorce, Child Custody, and Mediation* (Guilford Press, 2012).
- Emery, Robert E. *Aile İlişkilerini Tekrar Gözden Geçirmek: Boşanma, Velayet ve Arabuluculuk*, çev. Filiz Bolat (CK Yayınevi, 2019).
- Roberts, Marian. *Mediation in Family Disputes: Principles of Practice* (Routledge, 2020).
- Roberts, Marian. *Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk: Uygulama Esasları*. çev. ed. Abbas Türnüklü (Nobel Akademik Yayıncılık, 2020).
- Fırat, Erhan. “Aile Arabuluculuğu” (Doktora tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2021).
- Fırat, Erhan. “Aile Arabuluculuğu.” *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. 49 (2022): 371-388.
- Filiz, Orhan. “Türkiye’de Aile Mahkemeleri Uygulaması ve Uygulamanın Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma.” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 25. 25 (2011): 73-96.
- Folberg, Jay. “A Mediation Overview: History and Dimensions of Practice.” *Mediation Quarterly*. 1 (1983): 3-13.
- Güler, Beyhan Kaplan. *Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk* (Sümer Kitapevi, 2014).
- Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi Nihai Veri Araştırması Raporu*. 12.06.2017. <https://rm.coe.int/mediation/168075fa4c> (Son erişim 27.9.2024).
- Kaşdibi, Ahmet. “İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu” (Doktora

- tezi, Karabük Üniversitesi, 2022).
- Kavasoglu, Abdurrahman; Gündoğdu, Tansu. "Aile Arabuluculuğunun Tarihi Gelişimi ve Ülkemizdeki Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi." *SDÜHFD* 11. 2 (2021): 771-789.
- Kuncak, Fulya. "Suudi Arabistan'da Aile Arabulucu-Hakemliği Uygulamaları" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022).
- Özbek, Mustafa. "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin "Aile Arabuluculuğu" Konulu Tavsiye Kararı." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7. 2 (2005): 71-102.
- Özbek, Mustafa Serdar. "Arabuluculuk ile Tahkim Yöntemlerinin Kesişme Bölgesi: Arabuluculuk-Tahkim." *Yargıtay Dergisi* 43. 1 (2017): 15-106;
- Özdoğan, Ayça vd. *Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk*, ed. Şükran Şıpka vd. (Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı, 2020).
- Özsumcu, Seda. *Uzak Doğu'da Arabuluculuk Anlayışı ile Türk Hukuk Sisteminde Arabuluculuk Kurumuna Genel Bir Bakış* (On İki Levha Yayıncılık, t.y.).
- Şen, Bülent. *Boşanma Arabuluculuğu* (Nobel Akademik Yayıncılık, 2015).
- Şimşek, Erdem. "Aile Hukuku'na İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümü İçin Düzenlenmesi Gereken, Ayrı Bir Arabuluculuk Kanunu ile İlgili Değerlendirme." içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 57-78.
- Tarman, Zeynep Derya. "Tarafsız Bir Üçüncü Kişi Aynı Uyuşmazlıkta Hem Hakem Hem De Arabulucu Olabilir Mi?" *Legal Hukuk Dergisi* 86. 8 (2010): 463-471.
- Temel, Ahmet. "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları." *Darulfunun İlahiyat* 30. 2 (2019): 311-336.
- Tunçel, Kübra Acer. "Aile Hukuku Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2023).
- TÜİK: Evlilik İstatistikleri*, 2018.
- Yeşilirmak, Ali. "Uyuşmazlıkların Arabuluculuk ve Tahkim Yollarının Birlikte Kullanılarak Çözümü (Med-Arb)." içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*. ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 181-188.
- Yıldız, Pervin. "Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler." içinde *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu*. ed. Ersin Erdoğan (Pozitif Matbaacılık, 2019), 33-52.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm Aile Hukukunda Boşanmaları Önleyici Bir Tedbir Olarak Tahkim Müessesesine Hukuki İşlerlik Kazandırılması". *Turkish Studies* 12. 10 (2017): 329-360.
- "Arabuluculuk Dosya Sayısı 4 Milyonu Aştı." <https://www.adalet.gov.tr/arabuluculuk-dosya-sayisi-4-milyonu-asti> (Son erişim: 3 Ekim 2024).
- "Kira Uyuşmazlıklarında 76 Bin 780 Dosyadan 32 Bin 78'i Anlaşma ile Sonuçlandı." <https://www.adalet.gov.tr/kira-uyusmazliklarinda-76-bin-780-dosyadan-32-bin-78-i-anlasma-ile-sonuclandi#:~:text=1%20Eylül%20tarihinden%20itibaren%20başlattığımız,dostane%20bir%20şekilde%20uyusmazlığı%20çözdüler> (Son erişim: 3 Ekim 2024).
- Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4787.pdf> (Son erişim: 4 Ekim 2024).
- Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6325.pdf> (Son erişim: 4 Ekim 2024).